

Бутенко В. Б.,*здобувач кафедри кримінального процесу
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
перший заступник керівника
Луганської місцевої прокуратури № 2 Луганської області*

ГЕНЕЗА ПІДХОДІВ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ З ІЗОЛЯЦІЄЮ ОСОБИ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню генези видів запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи. У статті проаналізовано низку проблемних питань щодо запобіжних заходів згідно з Кримінальним процесуальним кодексом. Виокремлено підходи щодо класифікації запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи.

Реформування чинного кримінально-процесуального законодавства було викликано реформуванням досудового розслідування кримінального провадження для створення дієвих механізмів дотримання прав і свобод людини. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Для забезпечення виконання державою положень, закріплених в Основному Законі, було розроблено та прийнято 13 квітня 2012 року Кримінальний процесуальний кодекс України, який набув чинності з 20 листопада того ж року. Важливим засобом зміцнення законності та правопорядку в кримінальному судочинстві є дотримання та забезпечення правових приписів, що стосуються застосування запобіжних заходів. Ці норми гарантують охорону таких конституційних прав і свобод громадян, як недоторканність особи, житла, майна тощо. Дослідженню системи запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, досі в науковій літературі приділялася недостатня увага, більшість науковців, які займалися дослідженням запобіжних заходів, розглядала сукупність запобіжних заходів або лише окремі запобіжні заходи, не приділяючи належної уваги аналізу запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, як окремому системному утворенню.

Ключові слова: запобіжні заходи, види запобіжних заходів, заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, не пов'язані з ізоляцією особи.

Постановка проблеми. Класифікація запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, досі не була предметом спеціальних наукових досліджень. Необхідність їх класифікації окремо від запобіжних заходів, пов'язаних з ізоляцією особи, викликана потребою точного встановлення суті окремих неізоляційних запобіжних заходів і механізму їхньої дії.

Дослідження питань, пов'язаних із вивченням поняття та видів запобіжних заходів, містяться у працях І.Л. Петрухіна, В.С. Чистякова, З.Д. Снікеєва, З.Ф. Ковриги. У роботах українських учених В.В. Назарова, О.П. Кучинської, П.П. Пилипчук, С.В. Пастушенко, О.Є. Омельченко, В.О. Попелюшка, А.В. Молдована, Ю.П. Аленіна, Ю.М. Грошевого, Є.Г. Кова-

ленка, В.Т. Маляренка, О.Б. Муравіна, В.С. Зеленецького, В.В. Рожкової та інших також досить ґрунтовно досліджується проблема вивчення запобіжних заходів.

Метою нашої наукової статті є дослідження підходів щодо визначення видів запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема застосування запобіжних заходів у кримінальному судочинстві належить до найважливіших та водночас найскладніших проблем науки кримінального процесу. Виокремлення запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, спричинене необхідністю забезпечення правоохоронних органів рекомендаціями щодо правильного обрання й застосування щодо особи запобіжного заходу. Підтримуємо з цього приводу думку В.А. Михайлова, який вказує, що корисність класифікації запобіжних заходів полягає в тому, що з її допомогою отримуємо інструмент для точнішого встановлення суті конкретних запобіжних заходів, озброюємо слідчих практичною методикою вибору оптимального запобіжного заходу для конкретного обвинуваченого з урахуванням особливостей його особи [1, с. 58].

Наведемо класифікації запобіжних заходів. Так, С.І. Вікторський виділяв такі запобіжні заходи в дореволюційному кримінальному процесі:

а) запобіжні заходи, що позбавляють обвинуваченого фізичної можливості ухилитися від слідства та суду (наприклад, позбавлення волі у вигляді домашнього арешту або взяття під варту);

б) запобіжні заходи, що залишають таку фізичну можливість, але все-таки є певною перешкодою для ухилення, хоча при цьому ускладнюють свободу пересування (відібрання виду на проживання або зобов'язання підпискою про невідлучення на явку до слідчого, передача під особливий нагляд поліції);

в) запобіжні заходи, що створюють особливий мотив не ухилитися (прийняття застави, передача на поруки) [2, с. 147]. Схожі погляди мав і І.Я. Фойницький, який останню групу запобіжних заходів називав такими, що мають своїм змістом грошове або майнове забезпечення [3, с. 334].

Наступну класифікацію пропонує М.А. Чельцов, який усі запобіжні заходи поділяв на заходи фізичного примусового характеру та заходи психологічного примусового характеру. До заходів фізичного примусового характеру, окрім взяття під варту та домашнього арешту, слід віднести тимчасовий арешт, екстрадиційний арешт, передання неповнолітнього під нагляд адміністрації дитячої установи, поміщення неповнолітнього

у приймальник-розподільник для дітей, помещення особи до психіатричного закладу в умови, що виключають її небезпечну поведінку. Отже, всі інші заходи належать до запобіжних заходів психологічного примусового характеру [4, с. 334].

Схожої позиції дотримувались і такі вчені, як І.Л. Петрухін, поділяючи заходи психологічного примусового характеру на майнові і немайнові [5, с. 170], та А.В. Смирнов і К.Б. Калиновський, які розподіляли психологічні примусові запобіжні заходи на три групи: а) запобіжні заходи, засновані на особистому спілкуванні самого обвинуваченого (підписка про невиїзд і належну поведінку); б) запобіжні заходи, засновані на майновій відповідальності (застава, яка внесена самим обвинуваченим); в) запобіжні заходи, засновані на діях третіх осіб (особиста порука, нагляд командування військової частини, нагляд за неповнолітнім підозрюваним чи обвинуваченим, застава, внесена третьою особою) [6, с. 589].

І.Л. Трунов і Л.К. Трунова пропонують таку класифікацію запобіжних заходів: а) запобіжні заходи, пов'язані з позбавленням волі (взяття під варту); б) запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням свободи пересування (підписка про невиїзд, домашній арешт, нагляд командування військової частини, нагляд за неповнолітнім обвинуваченим); в) запобіжні заходи, пов'язані з обмеженням майнових прав обвинуваченого, підозрюваного або третіх осіб (застава); г) запобіжні заходи, пов'язані з гарантією третіх осіб (особиста порука). Як зазначають вчені, відмінність двома групами полягає в тому, що попереджувальні запобіжні заходи ні в чому не обмежують правомірної поведінки особи, відносно якої застосовано запобіжний захід, а обмежувальні певною мірою обмежують її поведінку [7, с. 162]. Проте зазначені автори класифікували запобіжні заходи у всій їх сукупності, а на класифікації неізоляційних запобіжних заходів майже не зупинялися.

Л.М. Лобойко класифікує запобіжні заходи залежно від ступеня обмеження прав особи на ізоляційні та неізоляційні. До ізоляційних запобіжних заходів він відносить затримання й взяття під варту, а до неізоляційних запобіжних заходів – усі інші запобіжні заходи [8, с. 131].

Н.В. Ткачова всі неізоляційні запобіжні заходи, передбачені в КПК України 1960 року, розподіляє на три групи:

а) запобіжні заходи, які фактично обмежують свободу особи, включаючи свободу пересування (підписка про невиїзд, нагляд командування військової частини, а також передача неповнолітнього під нагляд адміністрації спеціалізованої установи, в якій він перебуває);

б) запобіжні заходи, які діють психологічно, тобто матеріальні стимули (застава);

в) запобіжні заходи, які діють морально (особиста порука, громадська порука, передача неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників) [9, с. 13].

Наступну класифікацію заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, на підставі специфічних властивостей особи, відносно якої може бути застосований запобіжний захід, здійснили В. Рожнова та В. Ліпкан. Вони виділили такі групи:

а) загальні неізоляційні запобіжні заходи, тобто такі, що можуть бути застосовані до будь-якого підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого. До загальних неізоляційних запобіжних заходів вони відносять підписку про невиїзд, особисту поруку, поруку громадської організації або трудового

колективу, заставу, а також запобіжне обмеження щодо особи, відносно якої порушено кримінальну справу;

б) спеціальні неізоляційні запобіжні заходи, тобто такі, що можуть застосовуватися лише до певних суб'єктів, а до інших суб'єктів застосовуватися не можуть. До спеціальних неізоляційних запобіжних заходів відносять нагляд командування військової частини та віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи [10, с. 24].

За різницею в механізмі впливу на особу, відносно якої обрано запобіжний захід, О. Духін класифікує запобіжні заходи на такі групи:

а) запобіжні заходи, що діють безпосередньо на обвинуваченого (підписка про невиїзд і застава, яка вноситься самим обвинуваченим);

б) запобіжні заходи, що діють на обвинуваченого опосередковано, тобто шляхом впливу через третіх осіб (особиста порука, порука громадської організації або трудового колективу, а також застава, яку вносить третя особа) [11, с. 76].

Висновки. Застосування запобіжних заходів як виду забезпечення кримінального провадження є одним із основних питань, які виникають в процесі досудового розслідування та судового провадження. Історичний шлях виникнення і розвитку запобіжних заходів, не пов'язаних з ізоляцією особи, характеризується тенденцією до збільшення їх кількості, що сприяє індивідуалізованому їх застосуванню та є альтернативою щодо тримання під вартою. Проаналізувавши підходи до визначення та класифікації запобіжних заходів, можна дійти висновку, що зазначені питання у зв'язку із численними змінами кримінально-процесуального законодавства та вдосконаленням слідчо-судової практики потребують подальшого наукового обґрунтування та доопрацювання.

Література:

1. Михайлов В.А. Меры пресечения в российском уголовном процессе. Москва : Право и Закон, 1996. 304 с.
2. Викторский С.И. Русский уголовный процесс : учебное пособие. Москва : Юридическое бюро «Городец», 1997. 448 с.
3. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства. Санкт-Петербург : Издательство «Альфа», 1996. 605 с.
4. Чельцов М.А. Уголовный процесс. Москва, 1948. 624 с.
5. Петрухин И.Л. Свобода личности и уголовно-процессуальное принуждение. Москва : Наука, 1985. 239 с.
6. Смирнов А.В., Калиновский К.Б. Уголовный процесс : учебник для вузов. 2-е изд. / под общ. ред. А.В. Смирнова. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 699 с.
7. Трунов И.Л. Меры пресечения в уголовном процессе. Санкт-Петербург : Юрид. Центр Пресс, 2003. 354 с.
8. Лобойко Л.М. Кримінально-процесуальне право : курс лекцій : навч. посібник. Київ : Істина, 2005. 456 с.
9. Ткачова Н.В. Меры пресечения, не связанные с заключением под стражу, в уголовном процессе России : монография / научный редактор А.В. Кудрявцева. Челябинск : Изд-во ЮУрГУ, 2004. 192 с.
10. Рожнова В., Ліпкан В. Концептуальні засади побудови системи запобіжних заходів. *Право України*. № 5, 2002. С. 21–26.
11. Духін О.Є. Процесуальний порядок застосування запобіжних заходів, пов'язаних з порукою фізичних та юридичних осіб. Актуальні проблеми діяльності ОВС : матеріали конференції, м. Одеса, 19–20 жовтня 2000 р. / Одеський інститут внутрішніх справ. Одеса, 2000. С. 75–81.

Butenko V. Genesis of approaches to identify a system of safeguards not related to personal isolation

Summary. The article is devoted to the study of genesis of types of preventive measures not related to isolation of the person. The article analyzes a number of problematic issues regarding preventive measures in accordance with the Criminal Procedure Code. The approaches to classifying preventive measures not related to the isolation of the person are distinguished. The problem of the application of preventive measures in criminal proceedings is one of the most important and complex problems of the science of criminal proceedings.

The reform of the existing criminal procedural legislation was prompted by the reform of the pre-trial investigation of criminal proceedings in order to create effective mechanisms for respect for human rights and freedoms. According to Art. 3 of the Constitution of Ukraine, a person, his life and health, honor and dignity, integrity and safety are recognized in Ukraine as the highest social value. Human rights and free-

doms and their guarantees determine the content and orientation of the state. In order to enforce the state, the provisions enshrined in the Basic Law were developed and adopted on April 13, 2012 by the Criminal Procedure Code of Ukraine, which came into force on November 20 of the same year. An important means of strengthening law and order in criminal proceedings is to comply with and enforce legal provisions regarding the application of preventive measures. These norms guarantee the protection of such constitutional rights and freedoms of citizens as the inviolability of the individual, housing, property, etc. The study of preventive measures not related to the isolation of a person has so far received insufficient attention in the scientific literature, with the isolation of the individual as a separate systemic formation.

Key words: preventive measures, types of preventive measures, criminal proceedings, preventive measures not related to the isolation of a person.